

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Levend verleden: de Cronijck van Brabant

Stein, R.; Anrooij, W. van; Verbij-Schillings, J.

Citation

Stein, R. (2021). Levend verleden: de Cronijck van Brabant. In W. van Anrooij & J. Verbij-Schillings (Eds.), *Werken van Gelre* (pp. 299-315). Hilversum: Verloren. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3247548>

Version: Publisher's Version
License: [Leiden University Non-exclusive license](#)
Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3247548>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Levend verleden De Cronijck van Brabant*

ROBERT STEIN

Inleiding

Freilich verdient die recht unbedeutende Reimerei einen Neudruck nur in Hinblick darauf, dass sie offenbar eine gewissen Geltung besass und uns den Geschmack der Zeit an derartigen Memorierversen zeigt.¹

Met deze weinig vleierende woorden leidt de germanist Hans-Friedrich Rosenfeld zijn editie van de *Cronijck van Brabant* in. Of het nu kwam door deze diskwalificatie of niet, feit is dat deze kroniek in de wetenschap bijna geheel buiten beeld bleef, terwijl er de afgelopen decennia toch volop belangstelling bestond voor de Brabantse geschiedschrijving. De bestaande literatuur en repertoria beperken zich voornamelijk tot korte vermeldingen. Claudine Lemaire geeft een kort overzicht van de haar bekende handschriften, en de database *Narrative sources* wijdt er twee lemma's aan. In de *Encyclopedia of the medieval chronicle* wordt de *Cronijck* alleen genoemd in het lemma, gewijd aan het Berghse kroniekenhandschrift ('s-Heerenberg, Huis Bergh, inv.nr. 2095).² Het feit dat er in het verleden twee edities van de tekst werden gemaakt heeft de wetenschap niet kunnen inspireren en zelfs de titel van de *Chronijck* is niet geformaliseerd. In de literatuur wordt de tekst wel aangeduid als 'Korte rijmkroniek van Brabant-C' of, op basis van het incipit, als 'Van den Lande Karloman'. In deze bijdrage is echter gekozen voor de titel die gebruikt wordt in het Berghse handschrift.³

Het gebrek aan wetenschappelijke aandacht is op het eerste gezicht wel begrijpelijk. De *Cronijck* bespreekt in minder dan 350 verzen de Brabantse geschiedenis over een periode van ruim

* Mijn heel hartelijke dank gaat uit naar Jeanne Verbij-Schillings, Dirk Schoenaers en Ann Kelders, die mij hielpen bij het reconstrueren van de overlevering, en naar Wim van Anrooij, die mij hielp bij de inhoudelijke interpretatie.

1 H.-F. Rosenfeld (ed.), *Mittelniederländische Reimchroniken*, dl. 3, *Die Papstchronik aus Jan van Boendales Lekenpiegel*, in *Mémoires de la Société néophilologique de Helsinki*, 13 (1939), p. 385.

2 C. Lemaire, 'Een kroniek vol "quade truffen"', in E. Cockx-Indestege en F. Hendrickx (eds.), *Miscellanea Neerlandica*. Opstellen voor dr. Jan Deschamps ter gelegenheid van zijn zeventigste verjaardag, dl. 2, *Miscellanea Neerlandica 2* (Leuven: Peeters 1987), p. 281; A. Potthast, *Repertorium fontium historiae Medii Aevi*. III: *Fontes C* (Rome: Istituto Storico Italiano per il Medio Evo, 1970), pp. 289-290; M. Carasso-Kok, *Repertorium van verhalende historische bronnen uit de middeleeuwen*. Heiligenlevens, annalen, kronieken en andere in Nederland geschreven verhalende bronnen, Bibliografische reeks van het Nederlands Historisch Genootschap 2 ('s-Gravenhage: Nederlands Historisch Genootschap, 1981), pp. 385-386, nr. 356; T. Hallez, *Middel nederlandse kronieken in het hertogdom Brabant (1290-1498)*, Onuitgegeven licentiaatsverhandeling (Leuven, 1993), Leuven, UB, THL 49651, pp. 69-71. G.A. Noordzij, 'Manuscript of Anholt', in G. Dunphy (red.), *The encyclopedia of the medieval chronicle* (Leiden/Boston: Brill, 2010), pp. 1068-1069; *Narrative sources*, www.narrative-sources.be (27 augustus 2020), id.nr. c056 en c059.

3 Behalve de genoemde editie van Rosenthal uit 1939 betreft het: C.P. Serrure (ed.), 'Korte rijmkroniek van Brabant. Vijftiende eeuw', *Vaderlandsch museum voor Nederduitse letterkunde, oudheid en geschiedenis*, 3 (1859-1860), pp. 437-448. Overigens maakte ook Tom Hallez een afschrift van twee versies, naar de handschriften Gorrevod en KBR IV 686.

achthonderd jaar, zij bevat geen nieuwe feitelijke informatie, in haar dynastieke opbouw sluit zij nauw aan bij de oudere Brabantse historiografie en stilistisch is zij niet opzienbarend – Rosenfeld had wel enige redenen om de kroniek te kwalificeren als ‘Reimerlei’. Toch gaat het hier om een interessante tekst die een boeiend inzicht biedt in het gebruik van historiografische tradities. Allereerst is de vormgeving uniek in de Brabantse context. De *Cronijck* is opgebouwd uit tussen de 36 en de 44 strofen die steeds een van de hertogen van Brabant behandelen. Iedere strofe bestaat uit acht versregels. Ten tweede was de tekst in zijn eigen tijd populair: uit de periode van de vijftiende en zestiende eeuw zijn zes handschriften overgeleverd; het bestaan van een zevende handschrift is bekend uit een editie van de tekst. Het belangrijkste is toch wel dat de *Cronijck* een prachtig inzicht biedt in de dynamiek van de historiografie in de late middeleeuwen.

De wetenschappelijke desinteresse heeft ertoe geleid dat veel essentiële gegevens over de overlevering en de datering van de *Cronijck van Brabant* onbekend, onvolledig of onjuist zijn. In deze bijdrage zal ik proberen die lacune op te vullen. Zoals zal blijken, gaat het hier om een tekst die zich in de vijftiende en zestiende eeuw in een aantal afwijkende versies manifesteerde.⁴ In de reconstructie van de ontstaans- en overleveringsgeschiedenis speelt de versie van het Berghse handschrift een centrale rol.

De Brabantse historiografische traditie

De *Cronijck van Brabant* bouwt voort op een Brabantse traditie die in de late dertiende en vroege veertiende eeuw tot ontwikkeling kwam. Rond 1270 werd een reeks genealogieën geschreven, mogelijk in de omgeving van het Brabantse hof van hertog Jan I (1267-1294). Zij benadrukken zowel een dynastieke als een territoriale continuïteit: de laatmiddeleeuwse hertogen van Brabant stammen af van de Karolingische koningen en keizers, en die regeren vanaf Pippijn I in het gebied dat later Brabant en Neder-Lotharingen zou heten. Kort na het overlijden van Jan I werd een uitgebreidere kroniek geschreven, met als titel *Chronica de origine ducum Brabantiae*. Deze hanteert dezelfde dynastieke en genealogische uitgangspunten als de genealogieën, maar vult het relaas aan met talloze andere wetenswaardigheden.⁵

Omstreeks 1315 schreef de Antwerpse schepenklerk Jan van Boendale de omvangrijke *Brabantsche yeesten*, en daarmee creëerde hij een nieuw inhoudelijk en ook wel stilistisch ijkpunt

4 In navolging van het terminologische onderscheid gemaakt door Wim Gerritsen, zal ik hier gebruik maken van de term ‘versie’, en niet van ‘redactie’: W.P. Gerritsen, *Die wrake van Ragisel. Onderzoekingen over de Middelnederlandse bewerkingen van de Vengeance Raguidel*, gevolgd door een uitgave van de *Wrake-teksten*, dl. 1 (Assen: Van Gorcum, 1963), p. 60.

5 Zie: J.G. Heymans (ed.), *Van den derden Eduwaert, coninc van Ingelant hoe hij van over die zee is comen in meyningen Vrancric te winnen ende hoe hij Doernic belach*. Uitgegeven met een inleiding over de Brabantse historiografie tussen ca. 1270 en ca. 1350, *Tekst en tijd* 10 (Nijmegen: Alfa, 1983); R. Stein, *Politiek en historiografie, Het ontstaansmilieu van Brabantse kronieken in de eerste helft van de vijftiende eeuw*, *Miscellanea Neerlandica* 10 (Leuven: Peeters, 1994), pp. 5-11; R. Stein, ‘Brabant en de Karolingische dynastie. Over het ontstaan van een historiografische traditie’, *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, 110 (1995), pp. 329-351; R. Sleiderink, *De stem van de meester. De hertogen van Brabant en hun rol in het literaire leven (1106-1430)*, *NLCM* 25 (Amsterdam: Prometheus, 2003), pp. 103-104; J. Tigelaar, *Brabants historie ontvouwd: die alder excellenste cronyke van Brabant en het Brabantse geschiedbeeld anno 1500*, *Middeleeuwse studies en bronnen* 98 (Hilversum: Verloren, 2006); W. Keesman, *De eindeloze stad. Troje en Trojaanse oorsprongsmythen in de (laat)middeleeuwse en vroegmoderne Nederlanden*, *Middeleeuwse studies en bronnen* 159 (Hilversum: Verloren, 2017), pp. 212-254. Naast, of verweven met, de ‘officiële historiografie’ kwamen in de late middeleeuwen nieuwe tradities tot stand met een meer episch of legendarisch karakter, die de dynastie bijvoorbeeld verbonden met de legendarische Brabon. Zie hierover: Keesman, *De eindeloze stad*.

voor Brabantse geschiedschrijvers. In eerste instantie was dit voornamelijk een herwerking en continuering van de Latijnse genealogische traditie in Middelnederlands rijm. In de volgende decennia, tot zijn dood in 1351, hield Boendale zijn kroniek *up to date*, en mogelijk vervaardigde hij in 1322 en in de jaren 1332-1334 verkorte versies van zijn werk.⁶ Na zijn dood lieten de Brabantse geschiedschrijvers lange tijd niets van zich horen, maar in de eerste decennia van de vijftiende eeuw kwam de historiografie tot nieuwe bloei. In 1415 schreef Hennen van Merchtenen een *Cornicke van Brabant* en in de jaren 1430-1441 werd een omvangrijk vervolg op de *Brabantsche yeesten* geschreven. Rond het midden van de vijftiende eeuw schreven Petrus de Thimo (1393-1474), Emond de Dynter (†1449) en Jan van Edingen (1400-1478) omvangrijke Latijnse en Franse prozakronieken, steeds onder gebruikmaking van Boendales *Yeesten*. Met de *Alder excellenste cronike van Brabant* werd de traditie in 1498 ook in druk weergegeven.⁷ Niet alleen inhoudelijk ontwikkelde de *Brabantsche yeesten* zich tot het ijkpunt van de Brabantse historiografie, ook zijn vorm, geschreven in gepaard rijmende verzen, zou een eeuw lang het uitgangspunt blijven voor de Middelnederlandse historiografie.

Ook de *Cronijck van Brabant* bouwt wat betreft inhoud en vorm voort op de *Brabantsche yeesten*. De kroniek geeft de geautoriseerde afstammingslijn van de hertogelijke dynastie. Het begint bij de mysterieuze Karloman van Landen, vader van de eerste hertog Pippijn I van Landen. Dan volgt het de bekende geslachtslijn van het Brabantse huis, langs Pippijn I opklimmend naar de Karolingische vorsten Karel de Grote en Lodewijk de Vrome, vervallend tot eenvoudige graven van Leuven en Brussel, en dan toch weer opkrabbelen tot aanzienlijke hertogen van Neder-Lotharingen en Brabant. De kroniek eindigt met de Brabantse hertogen en hun Bourgondische en Habsburgse opvolgers uit de vijftiende en – in sommige versies – zestiende eeuw. Net als de *Brabantsche yeesten* en de *Cornicke van Brabant* is het geschreven in gepaard rijmende verzen. De tekst bestaat uit 36 tot 44 strofen van meestal acht verzen en telt daarmee dus zo'n 300-350 verzen – de aantallen verschillen nogal per versie (Tabel 1).

Nieuw, in ieder geval in een Brabantse context, is de bijna consequent volgehouden indeling van de geschiedenis in strofen van gelijke lengte.⁸ Iedere vorst krijgt slechts een enkele strofe van acht verzen toebedeeld. Er wordt dus evenveel aandacht besteed aan de epische Jan I van Brabant (1267-1294), aan wiens regering Jan van Heelu het duizendvoudige aantal verzen wijdde, als aan de obscure Otto II van Neder-Lotharingen (987-1005) of de vrijwel onbekende Leuvense graaf Lambert II Balderik (†1054). De strofen van de *Cronijck* tonen een redelijk eenduidige opbouw, zij bevatten meestal de volgende informatie:

- Naam van de vorst of vorstin
- Relatie tot de voorganger
- Titel
- Aantal regeringsjaren
- Sterfjaar
- Locatie van het graf

⁶ W. van Anrooij, 'Stand van zaken. Jan van Boendale en de Antwerpse school', *Nederlandse letterkunde*, 5 (2000), pp. 89-90.

⁷ Tigelaar, *Brabants historie ontvouwd*.

⁸ De vorm doet denken aan de Haarlemse gravenportretten, waar onder verreweg de meeste afbeeldingen een strofe van twaalf verzen is aangebracht. Zie: W. van Anrooij (red.), *De Haarlemse gravenportretten. Hollandse geschiedenis in woord en beeld*, *Middeleeuwse studies en bronnen* 49 (Hilversum: Verloren, 1997), pp. 118-179.

Als voorbeeld kan strofe 30 fungeren, die gewijd is aan hertog Jan I:

Henricx soene wart hertoge Jan
 Die den strijt to Woringen wan.
 Sijnen tijtel screeff hij hoechlicke
 Brabant, Lymborch ende Lottrike.
 Teenre tavelronde starff hij ten Baren
 Als men screeff XII^c XCIII jaren.
 Hij leget in Brucele to mynrebroedere
 XXXVIII jair was hij Brabants behoedere.⁹

De strofen vormen zo de bouwelementen van de *Cronijck*. Iedere kopiist kon zijn voorbeeldtekst actualiseren door een of meer nieuwe strofen toe te voegen.

Overlevering

Voor zover bekend is de *Cronijck van Brabant* overgeleverd in zes handschriften (Afb. 1-6), waarvan de twee vroegste dateren uit het midden van de vijftiende eeuw, de overige uit de zestiende eeuw.¹⁰ De bewaarplaats van een zevende handschrift, dat ooit in het bezit was van H.P. Verdussen (1778-1857) en Constant Philip Serrure (1805-1872), is mij niet bekend. De tekst is echter overgeleverd in de editie door Serrure.¹¹ Tabel 1 bevat een overzicht van de overgeleverde teksten, globaal geordend naar de datering van de handschriften.

TABEL 1 OVERLEVERING VAN DE *CRONIJCK VAN BRABANT*.

Handschrift	Siglum	Datering	Titel kroniek in handschrift	Aantal strofen	Laatstgenoemde vorst/gebeurtenis
Brussel, KBR II 6563 (Gorrevod) ¹² (Afb. 1)	Gorrevod	Tussen 1435 en 1460	Dit es van den hertoghen ende heren van Brabant	38	Dood van Filips van St.-Pol (1430)

⁹ 's-Heerenbergh, Huis Bergh, inv.nr. 2095, f. 230r.

¹⁰ Jeanne Verbij-Schillings wees mij op de vermelding van handschriften van de *Cronijck* in de digitale Bibliotheca Neerlandica Manuscripta & Impressa, <<https://bnm-i.huygens.knaw.nl/>> (27 augustus 2020). Het overzicht van handschriften werd samengesteld op basis van deze database en van de eerdergenoemde repertoria.

¹¹ Serrure, 'Korte rijmkroniek van Brabant'. Het betrof een zestiende-eeuws handschrift dat toebehoorde eerst aan J. Desroches (1740-1787), vervolgens aan H.P. Verdussen (1778-1857). Diens bibliotheek werd in 1858 geveild en het handschrift werd gekocht door de Gentse boekhandelaar Ch. Duquesne, die het splitste in delen die afzonderlijk werden verkocht. Serrure kocht het deel met de *Cronijck van Brabant*. Na diens dood belandde dit bij de Antwerpse antiquaar P. Kockx en sindsdien is het spoorloos. Vgl. J. Deschamps, 'Constant Philip Serrure 1805-1872', in C. Coppens, J. Deschamps, J.M.M. Hermans et al. (red.), *E codicibus impressisque. Opstellen over het boek in de Lage Landen voor Elly Cockx-Indestege*, dl. 3, *Miscellanea neerlandica* 20 (Leuven: Peeters 2004), p. 361 en n. 90; J. Deschamps, 'De prozabewerking van "de Grimbergse oorlog"', in S. Theissen en J. Vromans (red.), *Album Moors. Een bundel opstellen aangeboden aan Joseph Moors* (Luik: Centre informatique de Philosophie & Lettres, 1989), p. 40.

¹² Over het wapenboek Gorrevod is veel geschreven. Recent: S. Clemmensen, *The Gorrevod armorial*, digitaal verschenen: <https://www.academia.edu/39896908/Steen—Clemmensen—The—Gorrevod—armorial> (27 augustus 2020), p. 225 en passim; C. van den Bergen-Pantens, 'L'armorial dit de Gorrevod: deux compilations, deux méthodes', *Revue du Nord*, 366-367 (2006), p. 823.

's-Heerenberg, Huis Bergh, inv.nr. 2095 (Afb. 2)	Bergh	Tussen 1453 en 1461	Dit na bescreuen ist Cronijck van Brabant	36	Jan IV (1415-1427)
Leiden, Universiteitsbibliotheek, LTK 1511 ¹³ (Afb. 3)	Leiden	Vroege 16de eeuw	[Voorwerk]	44 (+ voorwerk)	Verkiezing Karel v tot rooms-koning (1519)
's-Hertogenbosch, Brabants Historisch Informatie Centrum, Berne Abdijarchief 100.1 ¹⁴ (Afb. 4)	Berne	16de eeuw	Van den hertogen ende heren van Brabant	38	Dood van Filips van St.-Pol (1430)
Brussel, KBR, IV 686 ¹⁵ (Afb. 5)	KBR	16de eeuw	Croenyke van alle den hertoghen in Brabant	42 (+1, toegevoegd na strofe 16)	Begravenis Filips de Goede in Dijon (1473)
Brussel, Algemeen Rijksarchief, hs. 1936 ¹⁶ (Afb. 6)	ARA	Tweede helft 16de eeuw	Dit zijn alle die hertogen van Brabant	42	Dood van Karel v (1558)
Serrure	Serrure	Late 16de eeuw	Van de hertogen ende heeren van Brabant	38	Dood van Filips van St.-Pol (1430)

Versies

Op grond van de vele negentiende en vroegtwintigste-eeuwse edities van middeleeuwse teksten zijn we geneigd om kronieken als afgeronde producten te beschouwen, voltooid op een vaste datum, en als het ware voorzien van de handtekening van de auteur. Dat blijkt echter eerder uitzondering dan regel te zijn. Kroniekschrijvers werkten soms hun leven lang aan een tekst, en veranderden er in die tijd van alles aan. Latere scribenten emendeerden en continueerden de kronieken van hun voorgangers. Als voorbeeld kan de de *Brabantsche yeesten* gelden. Deze kroniek werd voor het eerst in Middelnederlandse rijmen gezet rond 1315 door Jan van Boendale. In de volgende decennia schreef hij tenminste vijf continuaties, omstreeks de jaren 1318, 1324, 1335, 1347 en 1351, waarbij hij soms de bestaande tekst herzag.¹⁷ Tussen 1432 en 1441, lang na Boendales dood, werd de tekst aangevuld met een omvangrijk vervolg.¹⁸ Ook de *Rijmkroniek van Holland*, door een onbekende auteur begonnen in de jaren 1280-1282, werd door Melis Sto-

13 Zie: Medieval manuscripts in Dutch collections, <www.mmdc.nl> (27 augustus 2020); *Inventaris van de handschriften = Catalogus compendiaris continens codices omnes manuscriptorum qui in Bibliotheca Academiae Lugduno-Batavae asservantur* (Leiden: Universiteitsbibliotheek, 1932), p. 65.

14 's-Hertogenbosch, BHIC, 2094, Norbertijnenabdij van Berne, Handschriften, 1400-1900 100.1. Zie: <www.bhic.nl> (27 augustus 2020).

15 Olim Brussel, ARA, Manuscripts divers 878. Zie: J. Deschamps, 'Middelnederlandse handschriften in de Koninklijke Bibliotheek Albert I, Brussel. Vierde reeks (1952-1977)', *Archives et bibliothèques de Belgique*, 48 (1977), p. 681.

16 Olim Brussel, KBR, 13.404-05 en olim Brussel, ARA, Handschriftenverzameling 5466. Zie: Lieve De Mecheleer, *Catalogus van de handschriftenverzameling* (Brussel: Rijksarchief, 2021), ter perse.

17 Van Anrooij, 'Stand van zaken', pp. 89-90; R. Stein, 'Wanneer schreef Jan van Boendale zijn Brabantsche yeesten?', *Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde*, 106 (1990), pp. 262-280.

18 A. Houthuys, *Middeleeuws kladwerk. De autograaf van de Brabantsche yeesten, boek VI (vijftiende eeuw)*, *Schrift en schriftdragers* 4 (Hilversum: Verloren, 2009); vergelijk: Stein, *Politiek en historiografie*.

Afb. 1 Opening van de Chronijck van Brabant in het handschrift Gorrevod. Brussel, KBR, II 6563, p. 151.

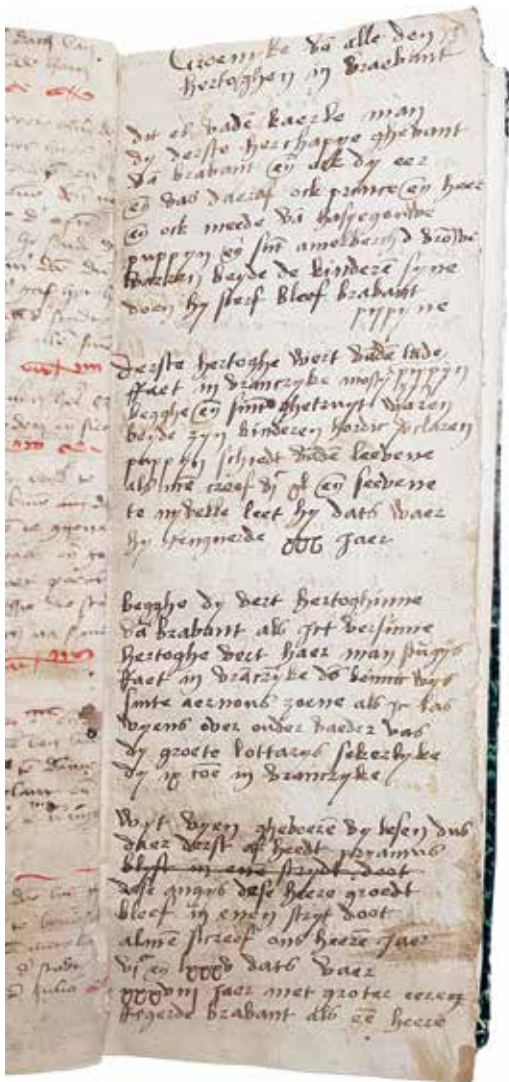
Afb. 2 Opening van de Chronijck van Brabant in het Berghse handschrift. 's-Heerenbergh, Huis Bergh, inv.nr. 2095, f. 226r.

Afb. 3 Opening van de Chronijk van Brabant in het Leidse handschrift. Leiden, UB, LTK 1511, f. 1r.

Afb. 4 Opening van de Chronijk van Brabant in het handschrift Berne. 's-Hertogenbosch, bhic, 2094, Norbertijnenabdij van Berne, Handschriften, 1400-1900 100.1, f. 1r.

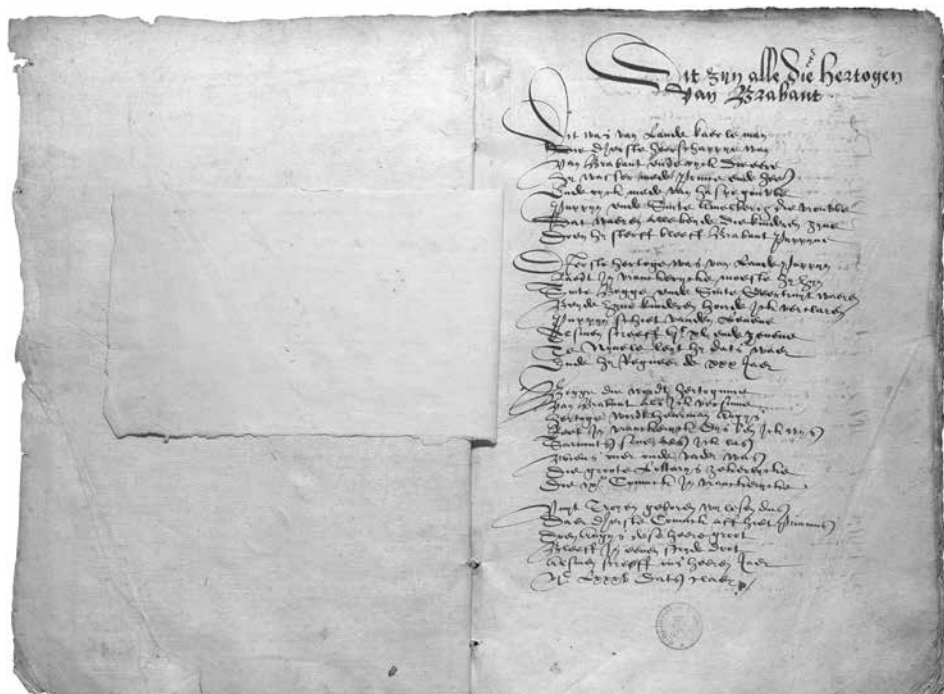

Afb. 5 Opening van de Chronijk van Brabant.
Handschrift Brussel, KBR, IV 686, f. 13r.

ke voorzien van meerdere omvangrijke vervolgen in 1301-1302 en wellicht in 1311-1314.¹⁹ Een vergelijkbare ontstaansgeschiedenis kent de *Excellente cronike van Vlaenderen*, het zogenoemde Goudse kroniekje, de Latijnse en Middelnederlandse versie van de *Chronographia* van Johannes de Beke enzovoort.²⁰ Bij een middeleeuwse kroniek kunnen we in veel gevallen dus uitgaan

19 J.W.J. Burgers, *De Rijkskroniek van Holland en zijn auteurs. Historiografie in Holland door de Anonymus (1280-1282) en de grafelijke klerk Melis Stoke (begin veertiende eeuw)*, Hollandse studiën 35 (Hilversum: Verloren, 1999).

20 L. Demets, *Onvoltooid verleden. Politiek, historiografie en de handschriftelijke variatie van de Excellente Cronike van Vlaenderen (1400-1550)* (Gent: Universiteit Gent, 2019), pp. 160-165; A. Janse, 'De gelaagtheid van een laatmiddeleeuwse kroniek. De ontstaansgeschiedenis van het zogenaamde Goudse kroniekje', *Queeste*, 8 (2001), pp. 134-159; J. Romein, *Geschiedenis van de Noord-Nederlandsche geschiedschrijving. Bijdrage tot de beschavingsgeschiedenis* (Haarlem: Tjeenk Willink, 1932), pp. 82-88.

Afb. 6 Opening van de Chronijck van Brabant. Handschrift Brussel, ARA, fonds Handschriftenverzameling 1936, f. 2r.

van een kerntekst met een grote autoriteit, die in de loop van de eeuwen door meerdere auteurs werd aangevuld.

Een vergelijkbaar beeld doet zich voor bij de Cronijck van Brabant. Als de kopiist/auteur van het Leidse handschrift is aangeland bij zijn tijdgenoot Karel v schrijft hij:

Dit laet ic hier bestane ende blijven

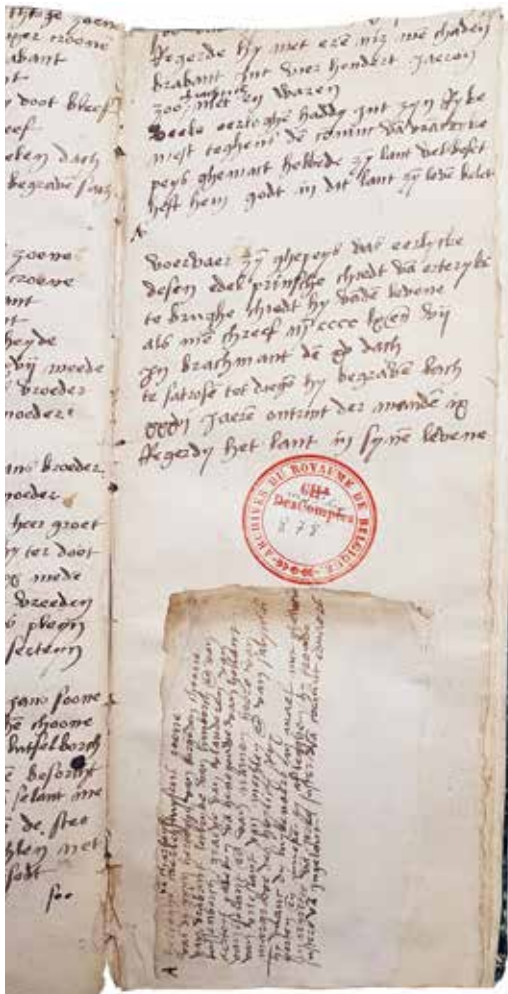
Na sijnder doot mach men dit breeder beschrijven.²¹

Hij realiseerde zich blijkbaar dat zijn verzen deel uitmaken van een dynamische teksttraditie en dat hij er zelf niet meer toe zou komen om de tekst uit te breiden met informatie over de regeringsperiode, de dood en de begraafplaats van keizer Karel. Handschrift KBR IV 686 bevat een treffend voorbeeld van deze dynamiek: er is sprake van een ingeplakt blaadje met de tekst die moest worden geplaatst tussen de voorlaatste en de laatste strofe (Afb. 7).

Alle handschriften bevatten de strofen 1-36. Daarin wordt de afstamming van de Brabantse hertogen vanaf Karloman van Landen tot en met Antoon van Brabant (1406-1415) uit de doeken gedaan. Vanaf strofe 37 over Jan IV (1415-1427) lopen de versies uiteen.²² Strofe 37 vormt de afsluiting in het Berghse kroniekenhandschrift, maar alle andere handschriften vervolgen met nieu-

21 Leiden, UB, LTK 1511, f. 6v.

22 Brussel, KBR, IV 686 heeft als enige een toegevoegde strofe (16a), gewijd aan de dood van Karel van Lotharingen. Zie de editie bij Hallez, Middel nederlandse rijmkronieken, p. 161.

Afb. 7 Laatste strofen van de Chronijk van Brabant met, ingeplakt, een ingevoegde strofe. Brussel, KBR, IV 686, f. 18r.

we strofen, soms tot de regering van Filips de Goede (1430-1467), soms tot die van Karel de Stoute (1467-1477) of Karel V (1515-1555).

Strofe 37 gaat over de Jan IV, die in 1415 zijn vader opvolgde als hertog van Brabant en Limburg. Op 8 maart 1418 huwde hij Jacoba van Beieren, waardoor hij, in ieder geval in naam, graaf van Hengouwen, Holland en Zeeland werd.²³ In het Berghse handschrift luidt strofe 37 als volgt:

Jan des hertogen Anthonis soene,
 Gebaren uit der Vrancscher crone,
 Ind nu hertoge dats wairheide,
 Van Brabant ende van Lymborch mede.²⁴

23 E.I. Strubbe en L. Voet, *De chronologie van de middeleeuwen en de moderne tijden in de Nederlanden* (Antwerpen/Amsterdam: Standaard-boekhandel, 1960), p. 359.

24 's-Heerenberg, Huis Bergh, inv.nr. 2095, f. 231r-231v.

Toen Rosenfeld zijn editie maakte op basis van het Berghse handschrift, vermoedde hij dat deze strofe onvoltooid was en vulde haar aan met behulp van de editie-Serrure tot:

Jan, des hertogen Anthonis soene,
 Gebaren uit der Vrancscher crone,
 Wart nu hertoge, dats wairhede,
 Van Brabant ende van Lymborch mede,
 Van Henegouwe, Hollant ende Zeelant.
 XII jaer regierde hij, sij u bekant,
 Doe men screeff XIIIc XXVII, einde hijt leven.
 Ter Vueren legt hij sonder sneven.²⁵

Bij zorgvuldige lezing blijkt dat strofe 37 in het Berghse handschrift met reden onvoltooid is gebleven: Jan IV was op het moment van schrijven de heersende hertog van Brabant ('ind nv hertoge'), dus de aanvullende informatie over het jaar van zijn overlijden, de duur van zijn regering en de plaats van zijn graf was eenvoudigweg nog niet beschikbaar.²⁶ Waarschijnlijk werd deze versie geschreven tijdens de eerste regeringsjaren van hertog Jan, nog voordat hij met Jacoba van Beieren gehuwd was en zich kon tooien met haar grafelijke titels.

De eerste twee verzen van strofe 37 komen voor in alle handschriften, maar vanaf dat punt lopen de lezingen uiteen (Tabel 2). De handschriften Gorrevod, Berne, Serrure en Leiden vervolgen met strofe 38 over Filips van St.-Pol (1427-1430). Zij maken daar de opvallende fout zijn overlijden te dateren in 1431, terwijl Filips van Saint-Pol overleed op 4 augustus 1430. Daarmee sluiten de versies Gorrevod, Berne en Serrure hun relaas af. De versie moet zijn geschreven tijdens de regering van Filips de Goede (hertog van Brabant van 1430 tot 1467), en vanwege de dateringsfout vermoedelijk geruime tijd na 1430. Dit wordt bevestigd door de datering van het handschrift Gorrevod in de periode 1435-1460.

Handschrift Leiden LTK 1511 geeft dezelfde tekst van strofe 37 en 38 als de handschriften Gorrevod, Berne en Serrure, maar voert het verhaal dan verder via Karel de Stoute (strofe 40), Maria van Bourgondië (41) en haar echtgenoot Maximiliaan (42), Filips de Schone (43) tot aan Karel V (44), wiens strofe afsluit met:

Te Franckvoort ghecoren koonninck van den Roomsschen rijcke,
 In alle die werelt en is nu sijns ghelijcke.

Deze versie werd uiteraard geschreven tijdens het leven van keizer Karel, na zijn verkiezing tot rooms-koning in Frankfurt op 28 juni 1519, mogelijk voor zijn formele kroning in Aken op 23 oktober 1520, maar in ieder geval voor zijn kroning tot keizer in Rome in 1530.²⁷

25 Rosenfeld, *Mittelniederländische Reimchroniken*, p. 385 en 397; vgl. de voetnoot bij vs. 292: 'Nach V. 292 bricht A af ... Ich gebe die weiteren Verse in der A entsprechenden Lautform.'

26 'Nu' is blijven staan in Den Haag, ARA, hs. 1936, f. 6v.

27 J. de Geest, 'Chronologie', in H. Soly en J. Van de Wiele, *Carolus. Keizer Karel V 1500-1558* ([Gent]: Snoeck-Ducaju, 1999), pp. 17-18.

TABEL 2 STROFE 37 EN 38 VAN DE *CRONIJK VAN BRABANT* IN DE VERSCHILLENDE HAND-SCHRIFTEN.

Berghse handschrift	ARA hs. 1936
[37] Jan des hertogen Anthonis soene, Gebaren uit der Vrancscher crone, Ind nu hertoge dats wairheide, Van Brabant ende van Lymborch mede.	[37] Jan tshertogen Anthonijs sone, Geboren uuijter Vranckerijcxscher croone, Nu hertoge van Brabant, dats waerhede, Van Limborch ende van Hollandt mede, Des hij XII jaeren hadde geregeert het lant, Sterff hij, zoe ick gescreven vant, Anno duijsent vierhondert ende XXVII jaeren Wiens siele God wil bewaeren.
[Strofe ontbreekt]	[De strofe over Filips van St.-Pol ontbreekt. Handschrift vervolgt met een strofe over Filips de Goede]

Vanaf het derde vers van strofe 37 gaat de versie van KBR IV 686 zijn eigen weg, om te eindigen met de volgende tekst over Filips de Goede (strofe 42’):

Voerwaer zijn ghepeys was eerlijcke,
Desen edel prinsche [s]ch[i]edt van erterijcke,
Te brughe [s]ch[i]edt hij vanden levene
Als men [s]chreef MCCCCLX ende VII
In brachmant den xv dach
Te satrosen tot Dregon hij begraven lach;
xxxvi jaren ontrint der manden IX
Regerdij het lant in sijnen levene.²⁸

Dregon: Dijon

De referentie aan de begrafenis van Filips’ stoffelijk overschot in het kartuizerklooster van Champmol te Dijon plaatst deze versie na Kerstmis 1473. Aangezien de regering en de dood van Karel de Stoute onvermeld blijven, voor diens dood op 5 januari 1477.²⁹

Handschrift ARA 1936 zet de geschiedenis vanaf strofe 37 voort met de regering van Filips de Goede – Filips van St.-Pol wordt overgeslagen. Dan volgen Karel de Stoute, Maria van Bourgondië, Maximiliaan, Filips de Schone en uiteindelijk Karel V, wiens dood op 21 september 1558 vermeld wordt in strofe 42’’. Dit is ook de *terminus post quem* van deze versie. Aan de roerige regering van Filips II (1555-1598) wordt geen woord besteed, wellicht werd de versie geschreven in de jaren zestig.³⁰

²⁸ Brussel, KBR, IV 686, f. 18r.

²⁹ R. Vaughan, *Charles the Bold. The last Valois duke of Burgundy* (Londen: Longman, 1973), p. 276.

³⁰ Geest, ‘Chronologie’, p. 24.

Gorrevod, vgl. Berne, Serrure en Leiden	KBR IV 686
[37] Jan hertoghe Anthonijs sone, Gheboren uut der Vrancscher crone, Waert hertoghe daerna dats waerhede, Van Brabant ende van Limborch mede, Van Henegouwe, Hollant ende Zelant, XII jaer regneerdi sy u becant. Doe men screef XIVc XXVII inde hy dleven, Ter Vuere leet hy sonder sneven.	[37] Jan hertoghe Antoenis zoene, Gheboeren uitter Francher croene, Wert hertoghe van Brabant. XI jaeren regerdy het lant Ende XIII weken, dats waerheyde. Doe men [s]chreef XIVc ende xxvii meede Ter Veuren ledt hy, syghers vroeder, Begraven bij vaeder ende moeder.
[38] Nae Jan, Anthonis sone, hertoghe Waert Philips sijn bruder, prinche hoghe Van Brabant, Limborch ende Lottrike, Oec grave van Simpoele sekerlike. Omtrent IV jaer regneerde hy, dats waer, Hy starf doe men screef der gheboerten jaer Ons Heren XIVc XXXI, ende leghet Ter Vuere begraven, als men seghet.	[38] Hertoghe Philips, hertoghe Jans broeder, Gheboeren van vaeder ende moeder, Van Brabant was hy heere heer groet Int jaer ons Heeren quam hy ter doot, Als men [s]chreef XIVc ende xxx mede. Hy regerde dlant wel met vreedem, Vier jaer regerdy tBrabans pleyne Ter Vuere leety begraven serteyn.

Opvallend in dit handschrift is de passage gewijd aan Filips de Goede (strofe 38°):

Philippus die den goeden hertoge was genaempt,
Uuijten stamme van Bourgoingien was hij geboren,
Heeft XVII landen tesamen binnen versaempt.
Ende was die XXVIe grave vercoren
Van Hollant, Zeelant die laten te oorboeren.
Ende sterff te Brugge als men screeff voer oogen
XIIIc ende LXVII naert toebehoiren,
Den XVIen dach junii moeste hij stervens pooghen.³¹

De verwijzing naar Filips de Goede als 26e graaf van Holland en Zeeland is wat misplaatst in een Brabantse kroniek. De schrijver moet een brontekst uit een Hollandse of Zeeuwse context hebben gevolgd. De strofen 38°, 40° en 41° komen inderdaad bijna letterlijk overeen met passages uit *Dye cronijcke van Zeelandt* van Jan Jansse van Reygersbergh, gedrukt in 1551.³² Ook de eerste twee verzen van strofe 39° met het bekende jaarrijm op de dood van Karel de Stoute kunnen aan deze Zeeuwse kroniek zijn ontleend:

31 Brussel, ARA, Handschriftenverzameling 1936, f. 6v.

32 Jan Jansse van Reygersbergh, *Dye cronijcke van Zeelandt* (Antwerpen: Weduwe Hendrik Peetersen van Middelborgh 1551). Ex. Utrecht, UB, S qu 1056. Strofe 38°: f. BIIIIv; strofe 40°: f. PIIv; strofe 41°: f. MIIIr. Strofe 42°, met het overlijden van Karel v in 1558 kan de kopiist zeker niet uit *Dye cronijcke van Zeelandt* hebben ontleend, die immers in 1551 werd gedrukt. Overigens betekent dit niet dat Brussel, ARA, hs. 1936 een Hollandse of Zeeuwse achtergrond heeft. De diplomatieke teksten die erin zijn opgenomen geven het vooral een Brusselse signatuur.

TABEL 3 STEMMA CODICUM VAN DE *CHRONIJCK VAN BRABANT*.

nog inlezen

Den [leeu verraden] sonder genaden zijns lijffs geplaecht,
Heeft XVII landen gelaten [in handen] van eender maecht.³³

In de loop van anderhalve eeuw werd de *Cronijck van Brabant* dus overgeleverd in minstens zeven handschriften (waarvan er één alleen bekend is uit een negentiende-eeuwse editie), die vijf verschillende versies tonen uit de periode kort na 1415 en ongeveer 1560 (zie Tabel 3 voor een overzicht). Dit leidt tot de vraag of de vroegst bekende versie, overgeleverd in het Berghse handschrift, ook de originele versie was. Werde het stilistische model ontworpen tijdens de regering van Jan IV, of al eerder?

Oospronkelijke versie

De vroegst overgeleverde versie van de *Cronijck* dateert uit de periode kort na 1415. Is dat ook de oudste versie? Er zijn aanwijzingen dat de kroniek ongeveer een halve eeuw ouder is. Eerder werd duidelijk dat de tekst is samengesteld uit strofen die steeds een enkele Brabantse vorst behandelen. De vrouwelijke erfdochteren en hun echtgenoten krijgen echter ieder een eigen strofe. Dat geldt voor de heilige Begga, dochter van Pippijn I, gehuwd met de hofmeier Ansegisel (resp. strofe 3 en 4) en ook voor de vroegelfde-eeuwse gravin Gerberga, erfgenaam van de Karolingische dynastie, gehuwd met de Leuvense graaf Lambert met de Baard (strofe 18 en 19). Bij de opvolging door erfdochter Johanna van Brabant is echter wat anders aan de hand.

Johanna (regeerde 1356-1406) was de oudste dochter van Jan III van Brabant. In 1351 huwde zij met de veel jongere Wenceslas van Bohemen, hertog van Luxemburg. Deze overleed al in 1383, lang voor zijn echtgenote. In 1356 volgden Johanna en Wenceslas op als hertogen van Brabant. In de *Cronijck* zijn aan deze periode drie strofen gewijd, en niet twee zoals men zou verwachten: 33, 34 en 35. Strofe 33 luidt in het Berghse handschrift:

Hertogynne bleeff ver Johanne,
Die Wenseline hadde tho manne,
Van Beemhem des coninx soene. Beemhem: Bohemen
Sijn brueder droich die keijser krone.
Doe moetse Brabant regiren
Got gespair sij tot sijne eren
Ende tot oirre salicheiden,
Alsoe moit hij ons allen meden.³⁴

33 Brussel, ARA, hs. 1936, f. 6v, vgl. Jansse van Reygersbergh, *Cronijcke*, f. EIIIII. Deze verzen komen ook terug in de kroniek van Kattendijcke: A. Janse, m.m.v. I. Biesheuvel (red.), *Johan Huyssen van Kattendijcke-kroniek. Die Historie of die cronicke van Hollant, van Zeelant ende van Vrieslant ende van den Stichte van Utrecht*, Rijks geschiedkundige publicatiën, Kleine serie 102 (Den Haag: Instituut voor Nederlandse Geschiedenis, 2005), p. 570.

34 's-Heerenberg, Huis Bergh, inv.nr. 2095, f. 230v. Twee handschriften geven een variante lezing voor de laatste vier verzen. Leiden, UB, LTK 1511:

Doe mosten sij Brabant regeren.
God ghespaerdense tot sijner eeren
Ende tot haerre salicheden
Oeck ons als wij van hier allen scheeden.
Brussel, KBR, IV 686 het historisch onjuiste:
Nou moste zy Brabant regheren,

Het aantal regeringsjaren en de plaats van Johanna's graf ontbreken hier. In de laatste vier verzen wordt echter wel Gods zegen afgesmeekt over Johanna en Wenceslas' regering. In strofe 34 komt dan Wenceslas aan de orde, die naar verluidt achttien jaar over Brabant had geregeerd – 28 zou het juiste getal zijn – en in Orval was begraven.³⁵ Dan gaat het in strofe 35 opnieuw over hertogin Johanna. Deze begint met dezelfde verzen als strofe 33, om vervolgens wel het aantal regeringsjaren te noemen en de locatie van haar graf in de Karmelieten kerk in Brussel:

Hertogynne bleeff vrouwe Johanne
 Die Wenseline hadde tho manne.
 Se was vrouwe eenendevijffthich jair
 In december dat is wair
 Als men screeff Goits geboertenisse
 XIIIIC ende dair tho zesse
 Tonser Vrouwen bruederen dat leijt
 To Bruecele voirwair geseijt.³⁶

De conclusie is, dat strofe 33 werd geschreven als de afsluiting toen de *Cronijck* in de periode tussen 1356 en 1383 werd geschreven, na de huldinging van het hertogelijk paar en vóór de dood van Wenceslas. De aanbeveling van de hertogen en de lezers in de goddelijke genade vormt een waardige afsluiting van een overzicht van een dynastie die 35 generaties in Brabant had geregeerd. Deze datering maakt de *Cronijck* tot een tijdgenoot van de *Claghe van den hertoghe Wenselijn van Brabant* van Jan Knibbe, een gedicht dat mogelijk is ontstaan in opdracht van Johanna.³⁷

Conclusie

In 1932 besprak Jan Romein de kroniek van Johannes de Beke in zijn *Geschiedenis van de Noord-Nederlandsche geschiedschrijving*. Hij merkte op:

Wie het gelezen en er zijn zin voor geschiedenis aan had voelen ontwaken of het nut ervan door de lectuur had leeren beseffen, teekende op de laatste bladzijde zelf-beleefde of gehoorde of soms ook elders gelezen en geëxcerpeerde gebeurtenissen aan.³⁸

Deze vaststelling geldt ook voor de *Cronijck van Brabant*. Inhoudelijk biedt deze tekst weinig nieuws, en ook stilistisch is het weinig vernieuwend. Wat wel nieuw is, althans in een Brabantse context, is de eenduidige opbouw, bestaande uit strofen van steeds acht verzen. Op grond

Dat sy dede met groeter eeren
 Tot dat sy houwede, dats waerhede,
 Aen Wenchelyn, soo ic u seede.

35 De handschriften Brussel, KBR II, 6563, 's-Hertogenbosch, BHIC, Berne Abdijarchief 100.1, Serrure, Leiden, UB, LTK 1511 en Brussel, ARA, hs. 1936 geven wel het juiste aantal regeringsjaren.

36 's-Heerenbergh, Huis Bergh, inv.nr. 2095, f. 230v-231r.

37 Sleiderink, *De stem van de meester*, pp. 136-137. Voor een editie: H. Brinkman en J. Schenkel (red.), *Het handschrift-Van Hulthem*. Hs. Brussel, Koninklijke Bibliotheek van België, 15,589-623, *Middeleeuwse verzamelschriften uit de Nederlanden* 7, dl. 2 (Hilversum: Verloren 1999), pp. 618-622 en 642-646.

38 Romein, *Geschiedenis*, p. 87.

van deze opbouw was het mogelijk om de tekstgeschiedenis van de kroniek – of moeten we kronieken zeggen? – te volgen gedurende een periode van twee eeuwen. Steeds als er een vorst was overleden, kon een kopiist een of meer strofen toevoegen om aldus de kroniek te actualiseren. Vermoedelijk werd de eerste versie geschreven tijdens de regering van Johanna en Wenseslas (1356-1383). De handschriftelijke overlevering maakt duidelijk dat nadien vijf nieuwe versies werden gemaakt: kort na 1415, in het midden van de vijftiende eeuw, in de jaren 1473-1477, rond 1520 en na 1568. Het was, om het maar zo uit te drukken, een levende kroniek, waar men na verloop van tijd nieuwe blokjes tekst aan toevoegde, als legostenen aan een speelgoedpaleis. Het is opvallend dat deze tekst, vermoedelijk ontstaan tijdens de regering van Johanna en Wenceslas, ongeveer twee eeuwen relevant bleef.

Verder onderzoek kan wellicht meer duidelijk maken over de unieke presentatievorm in relatie tot het geïntendeerde publiek. Waren de strofen oorspronkelijk bedoeld als bijschriften bij een wapenboek of bij afbeeldingen van de hertogen van Brabant, gaat het hier om memorieversen, zoals Rosenfeld vermoedde, of is het alleen maar bladvulling?